

CES

CENTRUM EKONOMICKÝCH STUDIÍ VŠEM

02

ISSN 1801-1578

vydání 02 / ročník 2005 / 28.4.2005

Bulletin CES VŠEM

V TOMTO VYDÁNÍ

K vývoji souhrnných ukazatelů reálného důchodu v České republice

Stat' ukazuje příznivější vývoj české ekonomiky ve světle ukazatelů reálného důchodu beroucích v úvahu vliv změn směnných relací a rozdělení důchodu mezi národní ekonomikou a světem.

V. Spěváček (strana 1)

Co nezachycuje HDP při měření ekonomického růstu a reálné konvergence

Stat' ukazuje příčiny odlišného postupu reálné konvergence zemí SVE, neodpovídající vykazovaným tempům růstu HDP ve stálých cenách a objasňující některé statistické paradoxy.

R. Vintrová (strana 4)

K vývoji souhrnných ukazatelů reálného důchodu v České republice

Česká republika dosahuje dlouhodobě relativně nízkou růstovou výkonnost měřenou reálným růstem hrubého domácího produktu (HDP), což se projevuje v nedostatečném tempu zužování mezery ekonomické úrovně (HDP na obyvatele v paritě kupní síly) vůči vyspělejšími zemím. S problémem nízké růstové výkonnosti se potýká i samotná Evropská unie (při značných odlišnostech mezi členskými zeměmi). Dlouhodobé rozdíly růstové výkonnosti mezi zeměmi se proto stávají předmětem intenzivního odborného zájmu, který je soustředěn na problémy měření ekonomického růstu a na zkoumání růstových faktorů.

Řada studií, zejména mezinárodních organizací jako je EU, OECD, MMF a Evropská hospodářská komise OSN, identifikovala brzdicí faktory ekonomického růstu v ČR, zejména v oblasti hospodářské politiky, institucí, inovační výkonnosti, vzdělání. Žádná z těchto renomovaných institucí nepochybnila výpočty základních makroekonomických ukazatelů Českým statistickým úřadem. Na druhé straně žádná z těchto studií neukázala příznivější vývoj české ekonomiky ve světle ukazatelů reálného důchodu.

HDP patří k základním makroekonomickým ukazatelům charakterizujícím vývoj domácí ekonomiky. Vývoj HDP ve stálých cenách je velice podrobně sledován a analyzován a podle jeho vývoje se přijímají důležitá opatření hospodářské politiky. Pro potřeby hospodářské politiky by výpočty HDP ve stálých cenách měly být co nejpřesnější. Nicméně význam HDP by neměl být přeceňován, ať již pro obsahové vymezení tohoto ukazatele či pro potíže spojené s jeho výpočtem. Jde o ukazatel výroby (produkčního výkonu ekonomiky), který je vyjádřen jako hrubá přidaná hodnota rezidenčních jednotek (tedy i podniků pod zahraniční kontrolou). Při převodu do stálých cen se postupuje metodou dvojité deflace (od celkové produkce převedené do stálých cen se odečte mezispotřeba převedená do stálých cen nebo od celkového finálního užití převedeného do stálých cen se odečte dovoz převedený do stálých cen). Není třeba zdůrazňovat, že výpočet cenových deflátorů, kterými se převádí celková produkce a mezispotřeba či komponenty domácí poptávky a zahraničního obchodu do stálých cen, představuje složitý statistický problém.

Životní úroveň a bohatství země nezáleží pouze na produkční výkonnosti měřené ukazatelem HDP, ale i na tom, jak jsou výrobky a služby směňovány prostřednictvím zahraničního obchodu a jak je vytvořený důchod rozdělován (nejen uvnitř a mezi sektory, ale i mezi národní ekonomikou a světem). Tyto procesy jsou stále významnější v důsledku rostoucí integrace světové ekonomiky a volného pohybu mezinárodního kapitálu. Platí to zejména pro malé, značně otevřené ekonomiky, jako je česká ekonomika. Kvantifikace vlivu těchto procesů je umožněna výpočtem souhrnných ukazatelů reálného důchodu (domácího důchodu, národního důchodu a disponibilního důchodu). Tyto ukazatele berou v úvahu vliv změn směnných relací i vlivy rozdělování důchodu mezi národní ekonomikou a světem.

1. Proč v ČR roste rychleji domácí poptávka (spotřeba a investice) než HDP a přitom se nezvyšuje schodek zahraničního obchodu?

Dlouhodobě převažující pozitivní vývoj směnných relací v ČR umožnil rychlejší růst domácího užití HDP (konečná spotřeba a investice) před tvorbou HDP, aniž by se zhoršovala vnější nerovnováha. V letech 1996-2004 (9 let), rostl reálný HDP průměrným ročním tempem 2,1 %. Celkové domácí užití HDP (konečná spotřeba a tvorba hrubého kapitálu) se zvyšovalo o 2,7 % ročně. Soukromá spotřeba (výdaje domácností na konečnou spotřebu) a tvorba hrubého fixního kapitálu, tedy dvě klíčové složky užití HDP, na nichž závisí růst životní úrovně i budoucí rozvoj ekonomiky, dosáhly 3% průměrný roční růst. Schodek zahraničního obchodu ve zboží a službách počítaný v běžných cenách byl relativně nízký a s výjimkou let 1996 a 1997 se pohyboval kolem 2 % HDP a

v roce 2004 klesl na pouhých 0,4 % HDP. Pokud se analýzy omezují jen na vypovídací schopnost HDP, nedokáží „rozpor“ mezi tvorbou a užitím HDP vysvětlit.

2. Cenový a reálný (důchodotvorný) efekt změn směnných relací

Jak vysvětlit to, že zlepšení směnných relací se neprojevuje v reálném růstu HDP a opticky se zdá, že zlepšené směnné relace reálný růst HDP snižují? Je to dáno tím, že v systému národních účtů jsou změny směnných relací chápány jako cenový jev (jako změny deflátorů vývozu a dovozu, které ovlivňují výpočet deflátoru HDP). Ve skutečnosti mají reálný efekt, který se v případě zlepšení směnných relací projeví jako reálný růst důchodů, který umožňuje zvýšit domácí užití a tedy i blahobyt země (tento efekt je kvantifikován v růstu reálného hrubého domácího důchodu). Právě toto dilema cenového a reálného efektu vede často k nedorozuměním a ke kritice ukazatele HDP, který nebere v úvahu přínosy či ztráty vyplývající ze změn směnných relací.

V národním účetnictví se při použití výdajové metody výpočtu HDP nominální hodnoty jednotlivých složek užití HDP převádí do stálých cen pomocí dílčích deflátorů těchto složek. Postupuje se tak, že se převedou do stálých cen složky finálního užití (konečná spotřeba domácností, konečná spotřeba vládních institucí, tvorba hrubého fixního kapitálu, změna stavu zásob a vývoz) a od celkového finálního užití ve stálých cenách (domácí poptávka a vývoz) se odečte dovoz, který se převede do stálých cen deflátořem dovozu. Změny cen vývozu a dovozu ovlivní tak výpočet deflátoru HDP, kterým se převádí HDP v běžných cenách do cen stálých. V případě, že se ceny dovozu snižují a ceny vývozu zvyšují (směnné relace se zlepšují) dochází za jinak stejných podmínek k tomu, že dovozy ve stálých cenách rostou rychleji než v běžných cenách a vývozy ve stálých cenách rostou pomaleji. To se v logice národního účetnictví projeví zpomalením růstu HDP (proti jeho hypotetickému růstu v případě, že by se ceny zahraničního obchodu neměnily). Naopak, v případě rychlejšího růstu cen dovozu než vývozu (a tedy v důsledku zhoršených směnných relací) bude deflátor HDP příznivější (zpravidla nižší než míra inflace měřená indexem spotřebitelských cen) a reálný růst HDP vyjde vyšší.

Není třeba zdůrazňovat, že výpočty dílčích deflátorů představují vážný statistický problém. Jde zejména o to, jak odlišit kvalitativní změny od změn cenových. V této souvislosti se zpravidla uvádí, že stávající statistické metody přeceňují cenový růst, protože nejsou schopny odlišit změny kvality (ty představují reálný růst) od změn cen. To by pochopitelně snižovalo vypočtenou reálnou dynamiku HDP. Pro výpočet reálného růstu HDP je významná statistika zahraničního obchodu a kvalita cenových indexů, protože podíl dovozu na HDP v roce 2003 činil 65 % a podíl vývozu 62,8 %.

Výše uvedené účetní promítnutí cen vývozu a dovozu do deflátoru HDP a do reálného růstu HDP vede mnohdy k falešným závěrům, že růst cen dovozu a pokles cen vývozu je vlastně užitečný, protože zvyšuje růst HDP. **V ekonomické realitě** je to právě naopak, protože růst cen dovozu zvyšuje náklady a snižuje zisky podniků, zrychluje inflaci a ekonomice škodí. Rostoucí ceny vývozu či klesající ceny dovozu přináší podnikům a celé ekonomice dodatečný reálný důchod, který umožňuje zvyšovat domácí užití, aniž by se narušovala makroekonomická stabilita. Jde totiž o to, že pohyb cen v zahraničním obchodě má jiný charakter než cenový růst v domácí ekonomice.

Zvyšují-li se ceny výrobků a služeb, které jsou doma vyrobeny a spotřebovávány (uzavřená ekonomika), pak takovýto růst cen nevytváří dodatečný reálný důchod (jde pouze o přerozdělení důchodů mezi sektory a institucionálními jednotkami v domácí ekonomice) a při výpočtu HDP ve stálých cenách musí být tento růst cen eliminován. Jinak je tomu v zahraničním obchodě, kde pokles cen dovozu či růst cen vývozu vytváří reálný důchod, který umožňuje zvýšit fyzický objem dovozu a tím i domácí užití produkce (spotřebu či investice). Jinak řečeno: když se zvýší cena doma vyrobeného a doma spotřebovaného zboží, blahobyt se nezvýší. Zvýší-li se cena u vyvezeného zboží, pak to umožní více zboží dovážet a blahobyt

* Příspěvky v tomto vydání Bulletinu byly prezentovány v rámci březnového workshopu CES VŠEM. Podklady a prezentace jsou k dispozici na webových stránkách [CES VŠEM](http://ces.vsem.cz).

se zvýší. Při výpočtu HDP ve stálých cenách se však tento různý charakter cenového pohybu nebere v úvahu.

3. Reálný hrubý domácí důchod jako ukazatel beroucí v úvahu vliv změn směnných relací

Úhrnný reálný domácí¹ důchod rezidentů je ovlivněn nejen objemem výroby měřeným HDP ve stálých cenách, ale také poměrem, za který se obchoduje při vývozu a dovozu ve vztahu k nerezidentům. Jestliže se cenové relace zlepšují, je třeba méně vývozu na zaplacení za daný objem dovozu, takže se při dané úrovni domácí výroby mohou přesunout výrobky a služby z vývozu do spotřeby nebo do tvorby kapitálu. Ukazatel HDP počítaný ve stálých cenách nebere tento reálný důchodový efekt v úvahu. Proto je v systému národního účetnictví obsažen i ukazatel reálného hrubého domácího důchodu, který se vypočte tak, že se k HDP ve stálých cenách připočtou nebo odečtou tzv. přínosy nebo ztráty z obchodu (trading gains and trading losses - ČSÚ tyto termíny překládá ne zcela výstižně jako obchodní zisk či ztráta ze změn směnných relací). Hrubý reálný domácí důchod vyjadřuje kupní sílu důchodů vytvořených rezidenty v domácí ekonomice.

Přínosy (ztráty) ze změn směnných relací v určitém roce vypočteme tak, že vyjeme ze schodku bilance zahraničního obchodu ve zboží a službách v běžných cenách a od této bilance odečteme bilanci zahraničního obchodu přepočtenou do cen předchozího roku. Tato čísla říkají, o kolik by byl schodek zahraničního obchodu větší (menší) v případě, kdyby se ceny vývozu a dovozu v běžném roce nezměnily proti předešlému roku (viz tabulka 1).

Tabulka 1
Meziroční vliv směnných relací a přírůstek HDP v letech 1996-2004

	Vliv směnných relací		Změna HDP v % (ze stálých cen)
	v mld. Kčs	v % HDP	
1996	24,0	1,6	4,2
1997	3,7	0,2	-0,7
1998	62,1	3,5	-1,1
1999	-6,0	-0,3	1,2
2000	-36,8	-1,7	3,9
2001	36,8	1,7	2,6
2002	50,7	2,2	1,5
2003	6,0	0,2	3,7
2004	19,1	0,7	4,0

Pramen: ČSÚ, národní účty a výpočty autora

Positivní dopad směnných relací na bilanci zahraničního obchodu v Česku dlouhodobě převažoval. Krátkodobě přitom existovaly výrazné výkyvy oběma směry, dané především vnějšími šoky spojenými s prudkým pohybem cen ropy a dalších surovin. Nejvýraznější byl příznivý dopad směnných relací v roce 1998 (62 mld. Kč). Positivní dopad ve výši 37 mld. Kč v roce 2001 vyrovnával stejně vysokou ztrátu předchozího roku, danou silným růstem dovozních cen. Pokračující příznivý vývoj směnných relací v roce 2002 přinesl 51 mld. Kč.

Tak velké přírůstky či úbytky reálného důchodu nelze při analýze makroekonomické rovnováhy ignorovat. V některých letech je vliv směnných relací na reálný důchod dokonce větší než přírůstek HDP v reálném vyjádření. Opomíjení tohoto faktoru zkresluje analytické úvahy o vývoji makroekonomické rovnováhy, deformuje prognózy inflace a může tak mít vážné důsledky v neadekvátních opatřeních fiskální i monetární politiky.

V příznivém vývoji cenových relací se zahraničím se projevuje řada faktorů – přesun k aktivitám s vyšší přidanou hodnotou, zaměření na výrobu sofistikovanějších výrobků, na technologicky náročné fragmenty produkčního řetězce, na zlepšené renomé domácích značek a odstranění srážek z ceny na „zboží z Východu“, na zapojení do mezinárodních obdobytných sítí, sledování módních trendů atd. Tyto faktory zlepšují docílené zahraniční ceny a zvyšují reálný důchod, aniž by rostl „fyzický objem“

¹ Slovo **domácí** označuje důchod, který byl vytvořen rezidentskými jednotkami (vč. podniků pod zahraniční kontrolou) a neprošel procesy rozdělování. **Národní** důchod je již výsledkem prvotního rozdělení a je tedy snížený (zvýšený) o odliv (přiliv) prvotních důchodů do (ze) zahraničí.

vyváženého zboží a služeb. Ukazatel HDP na rozdíl od RHDD tyto změny neodráží.

Připočteme-li přínosy (ztráty) směnných relací k HDP (ve stálých cenách předchozího roku) dostaneme následující templa růstu reálného hrubého domácího důchodu (RHDD) ve srovnání s růstem reálného HDP (viz tabulka 2):

Tabulka 2
Růst RHDD a HDP v letech 1996-2004 (stálé ceny předchozího období)

	1996	1997	1998	1999	2000
RHDD	5,8	-0,5	2,3	0,9	2,1
HDP	4,2	-0,7	-1,1	1,2	3,9
Rozdíl	1,6	0,2	3,4	-0,3	-1,8

	2001	2002	2003	2004	1996-2004
RHDD	4,3	3,7	4,0	4,7	3,0
HDP	2,6	1,5	3,7	4,0	2,1
Rozdíl	1,7	2,2	0,3	0,7	0,9

Pramen: ČSÚ, národní účty a výpočty autora

V letech 1996 – 2004 byl růst RHDD v průměru o 0,9 procentního bodu příznivější než vývoj HDP. V letech 2001 – 2004 byl vliv směnných relací ještě výraznější a přidával k růstu HDP 1,2 procentního bodu. Tyto údaje mění obraz české ekonomiky v mezinárodním srovnání. Jelikož v ostatních středoevropských zemích byl vliv směnných relací na reálný důchod záporný (mírně v Maďarsku, silněji na Slovensku a nejvýrazněji v Polsku), pořadí zemí na růstovém žebříčku se mění. Podle ukazatele RHDD v přepočtu na obyvatele byl růst v České republice nejrychlejší ve středoevropském regionu. Nenachází se tedy mezi nejpomalejšími, jak je v obecném povědomí zafixováno podle ukazatele HDP.

4. Hrubý domácí produkt versus národní důchod

Předcházející část se zabývala ukazatelem reálného hrubého domácího důchodu (tedy důchodem rezidentů, který je ovlivněn i přínosy či ztrátami ze změn směnných relací). Z hlediska národní ekonomiky je důležité brát v úvahu i vlivy rozdělování důchodu mezi národní ekonomikou a světem. V silně integrované a internacionalizované světové ekonomice může být značná část HDP vytvořena firmami, které jsou pod kontrolou zahraničního kapitálu. Navíc, v národní ekonomice pracuje řada zahraničních pracovníků. Důchody z práce a kapitálu (prvotní důchody) patřící nerezidentům se pak musí odečíst (a naopak prvotní důchody českých subjektů vytvořené v zahraničí přičíst) od HDP, abychom dostali hrubý národní důchod (HND).

Kategorie HND již lépe (i když ne úplně) vystihuje prostředky, kterými disponuje národní ekonomika a jejichž výše podmiňuje konečnou spotřebu a úspory. Ukazatel hrubého národního důchodu je významný nejen z analytického hlediska, ale i z praktického hlediska, protože podle výše hrubého národního důchodu se platí příspěvky Evropské unii. V makroekonomických analýzách se většinou dává přednost ukazateli HDP, který je pro uživatele k dispozici čtvrtletně, zatímco HND je obsažen až v ročních národních účtech. Protože však saldo prvotních důchodů se zahraničím je obsaženo v platební bilanci (bilance výnosů), je možné konstruovat HND i čtvrtletně. V minulosti rozdíly mezi oběma ukazateli nebyly příliš velké, ale v posledních letech v důsledku liberalizace kapitálových transakcí a silného mezinárodního toku kapitálu a volnějšího pohybu pracovních sil se tyto rozdíly zvětšují.

Příkladem může být Irsko, kde rozdíl mezi HDP a HND činil 9,5 procentních bodů (p.b.) v roce 1995 a zvětšil se na 16,2 p.b. v roce 2003 v neprospěch HND. V Maďarsku tento rozdíl dosáhl 8,7 p.b. v roce 1998 a snížil se na 5,1 p.b. v roce 2003. Příčinou byl především značný příliv přímých zahraničních investic, který posílil podniky pod zahraniční kontrolou, jejichž zisky (ať již repatriované v podobě dividend či reinvestované) představují prvotní důchod nerezidentů a snižují HND dané země. V případě ČR začíná být odliv prvotních důchodů v podobě mezd, zisků, dividend a úroků poměrně značný a převyšuje jejich příliv. Saldo prvotních důchodů s nerezidenty (tzv. čisté prvotní důchody) je záporné.

V této souvislosti je třeba upozornit na terminologické rozdíly mezi národními účty a platební bilancí. Třebaže došlo k harmonizaci obou systémů, saldo prvotních důchodů s nerezidenty se

v platební bilanci nazývá bilance výnosů (balance of incomes) a v národních účtech jde o čisté prvotní důchody od nerezidentů (+)/nerezidentům (-).

Narůstající záporná bilance výnosů má v posledních letech rozhodující vliv na deficit běžného účtu. Posuzování reinvestovaného zisku a tím i celého schodku běžného účtu platební bilance je obtížné, protože reinvestovaný zisk nepředstavuje faktický odliv kapitálu. Jde o fiktivní (bilanční) položku, kterou se vyrovnává příliv kapitálu na finančním účtu. Na druhé straně by bylo teoreticky možné zisky repatriovat a znovu použít k financování investic v hostitelské zemi. Hranice mezi repatriovanými a reinvestovanými zisky je proto velmi pružná a závisí na rozhodnutí zahraničního investora. Do budoucna v důsledku ochabnutí přílivu PZI je však třeba počítat s tím, že reinvestovaný zisk se bude měnit na zisk repatriovaný a bude představovat skutečný odliv kapitálu. Z hlediska posuzování makroekonomické rovnováhy je třeba vidět, že reinvestované zisky nejsou součástí národních úspor (jde o úspory nerezidentů – tedy o vnější zdroj financování investic) a je tedy správné je chápat jako odliv prvotních důchodů, který snižuje národní disponibilní důchod a tedy i národní úspory (a tedy zvětšuje mezeru mezi úsporami a investicemi a tedy i saldo běžného účtu).

Rozdíl mezi HND a HDP má v České republice narůstající tendenci a začíná být významný, protože v posledních letech se pohybuje mezi 4-5 % HDP. Nižší HND oproti HDP znamená, že část vytvořeného HDP se stala vlastnictvím nerezidentů. Přitom nemusí vždy jít o skutečný odliv prvotních důchodů, jako je tomu v případě reinvestovaných zisků. Rozdíl mezi HDP a HND v ČR je vypočten v tabulce 3.

Odliv prvotních důchodů do zahraničí snižuje velikost rozdělovaného národního důchodu a má významný vliv na makroekonomickou rovnováhu, protože saldo prvotních důchodů se zahraničím se stává rozhodující položkou v bilanci běžného účtu platební bilance. Zatímco přínosy ze změn směnných relací vylepšovaly saldo bilance zahraničního obchodu ve zboží a službách (výkonová bilance), odliv prvotních důchodů zhoršuje běžný účet platební bilance. A tak jsme v ČR svědky příznivě se vyvíjející bilance zahraničního obchodu a zhoršující se bilance běžného účtu.

Tabulka 3
HDP a HND v mld Kč, 1995-2004, běžné ceny

	1995	1996	1997	1998	1999
HDP	1467	1661	1785	1962	2041
Bilance výnosů	-7,2	-24,7	-29,2	-35,1	-46,7
HND	1459	1636	1756	1927	1995
HND v % HDP	99,5	98,5	98,4	98,2	97,7

	2000	2001	2002	2003	2004
HDP	2150	2315	2415	2551	2751,1
Bilance výnosů	-53,2	-83,8	-116	-117	-139,5
HND	2097	2231	2298	2433	2611,6
HND v % HDP	97,5	96,4	95,2	95,4	94,9

Pramen: ČSÚ, národní účty a výpočty autora

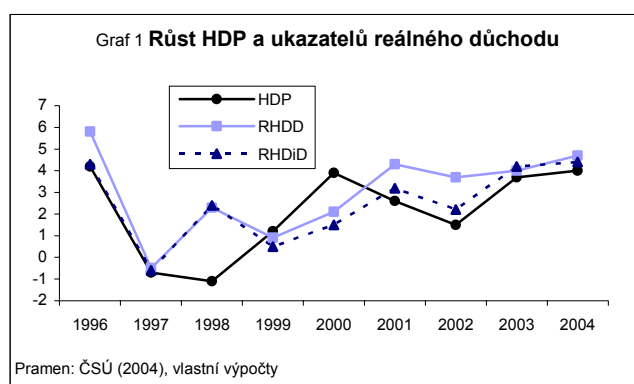
5. Disponibilní důchod

Disponibilní důchod je jakýsi konečný důchod, který je použit na konečnou spotřebu a zbytek představují úspory. Mluvíme-li o disponibilním důchodu a úsporách, máme na mysli vždy národní disponibilní důchod a národní úspory.

Výše disponibilního důchodu je proti HDP ovlivněna nejen saldem prvotních důchodů se zahraničím (toto saldo v ČR snižuje disponibilní důchody), ale i procesy druhotného rozdělení, v nichž dochází k jednostrannému pohybu důchodů (něco za nic). Bilance běžných transferů (tzv. čisté běžné transfery od nerezidentů) je v případě ČR celkově kladná (ČR více od nerezidentů získává než platí). O tuto položku se zvyšuje disponibilní důchod ČR a částečně se tím kompenzuje ztráta z oblasti prvotního rozdělení. Stejnou položku najdeme i v platební bilanci pod názvem běžných převodů.

HDD je z hlediska zkoumání makroekonomické rovnováhy významným ukazatelem, třebaže se mu v analýzách zpravidla věnuje malá pozornost. Na výši a změnách disponibilního důchodu závisí nejen úroveň a růst životní úrovně, ale i růst bohatství (jmění) národní ekonomiky, protože růst jmění jednotlivých sektorů i celého národního hospodářství závisí především na schopnosti těchto sektorů či celé národní ekonomiky generovat úspory. Schopnost země vytvářet dostatečné úspory je základním předpokladem dynamického a stabilního hospodářského rozvoje. Z úspor se financují investice a mezera mezi úsporami a investicemi určuje schodek či přebytek běžného účtu platební bilance. V případě ČR je tvorba hrubých národních úspor trvale nedostatečná vzhledem k potřebě financování tvorby hrubého kapitálu. Míra hrubých národních úspor (poměr hrubých národních úspor k hrubému disponibilnímu důchodu) má přitom dlouhodobě klesající tendenci.

Reálný růst hrubého disponibilního důchodu (RHDD) se příliš neliší od růstu reálného hrubého národního důchodu. To je dáno tím, že saldo běžných transferů se zahraničím je relativně malé a v posledních letech více méně konstantní. Pro přehlednost uvedeme graf, který ukazuje roční růst HDP a souhrnných ukazatelů reálného důchodu:

Závěr

Ukazatel reálného růstu HDP, který je nejčastěji používaným ukazatelem hodnocení vývoje ekonomiky, nebere v úvahu reálné důchodové efekty vyplývající ze změn směnných relací a v důsledku toho poskytuje chmurnější obraz o vývoji české ekonomiky, než by vyplývalo z vývoje souhrnných ukazatelů reálného důchodu. Komplexní hodnocení vývoje ekonomiky by proto mělo brát v úvahu nejen růst HDP, ale i to, jak jsou výrobky a služby směňovány prostřednictvím zahraničního obchodu a jak je vytvořený důchod rozdělován (nejen uvnitř a mezi sektory, ale i mezi národní ekonomikou a světem). Tyto procesy hrají stále významnější úlohu v důsledku rostoucí integrace a volného pohybu kapitálu. V ČR v letech 1996-2004 všechny ukazatele reálného důchodu (reálný hrubý domácí důchod, reálný hrubý národní důchod a reálný hrubý disponibilní důchod) rostly v průměru rychleji než reálný HDP. Největší předstih před růstem HDP zaznamenal růst reálného hrubého domácího důchodu (o téměř 1 procentní bod ročně), zatímco růst reálného hrubého národního důchodu byl o půl p.b. nižší než růst reálného hrubého domácího důchodu v důsledku relativně značného a rostoucího odlivu prvotních důchodů do zahraničí. Růst reálného hrubého disponibilního důchodu se příliš neliší od růstu reálného hrubého národního důchodu. V každém případě vztahy k zahraničí (ať již vlivem změn směnných relací nebo v důsledku prvotního a druhotného rozdělení důchodů) hrály významnou úlohu v hospodářském vývoji ČR. Dopady těchto vztahů na vývoj makroekonomických indikátorů dokáže systém národního účetnictví kvantifikovat. Proto by neměly ujít pozornosti v analýzách vývoje české ekonomiky.

Co nezachycuje HDP při měření ekonomického růstu a reálné konvergence

Ukazatel hrubého domácího produktu je běžně používán k charakteristice ekonomického růstu i při srovnávání ekonomické úrovně jednotlivých zemí. Pro první rychlou orientaci ve vývoji ekonomické situace je nepostradatelný vzhledem ke snadné a rychlé dostupnosti v národních i mezinárodních statistikách a standardizované metodice výpočtu v systému národních účtů SNA i ESA. Má však řadu omezení, která je při hlubší makroekonomické analýze třeba brát v úvahu.

Na základě mezinárodně získaných zkušeností zavedla proto standardizovaná metodika národních účtů další ukazatele. Ty zahrnují reálný hrubý domácí důchod, beroucí v úvahu vliv směnných relací, a dále rozlišují produkt či důchod domácí a národní a disponibilní důchod, který zahrnuje běžné transfery se zahraničím.

Ekonomové a analytici však běžně se sofistikovanějšími ukazateli národních účtů nepracují a nejsou s nimi ani seznámeni. Upne-li se pozornost pouze na HDP, mnoho dalších souvislostí uniká. Cílem následujícího textu je ukázat na důsledky omezených vypovídacích schopností HDP při analýze ekonomického růstu a postupu reálné konvergence a na možnosti, které pro tento účel nabízejí alternativní ukazatele národních účtů.

1. Vliv směnných relací na reálný důchod

Z hlediska dosahovaného blahobytu není rozhodující pouze to, co doma vyrobíme a kolik toho vyvezeme, ale také to, jak výhodně jsou výrobky a služby směňovány v zahraničním obchodě.

V malé otevřené ekonomice mají směnné relace (Terms of Trade, T/T), které měříme jako poměr indexů vývozních a dovozních cen, značný vliv. Jde jednak o jejich krátkodobé výkyvy, které mohou silně rozkolísat makroekonomickou rovnováhu v jednotlivých letech, jednak o dlouhodobé tendence, které se projeví v celkovém reálném důchodu, určujícím výši spotřeby a investic.

Krátkodobé výkyvy T/T jsou obvykle spojeny s kolísáním cen hlavních světových surovin (zejména ropy). Tyto pohyby jsou pro odběratelské země, zejména pro ekonomiky menšího rozměru, exogenní veličinou. Jinak je tomu s dlouhodobou tendencí ve vývoji T/T, která má z velké části endogenní charakter. Pokud nejde o trvalejší přerozdělování mezi zeměmi se zdroji surovin a zeměmi zpracovatelskými, které se týká celých skupin zemí, je předností jednotlivé země, jestliže se její pozice v obchodování se světem trvale zlepšuje, a nevýhodou, jestliže se zhoršuje.

Česká ekonomika je velmi citlivá na jednorázové výkyvy směnných relací v krátkodobém časovém horizontu. V některých letech mají změny T/T větší vliv na tvorbu reálného důchodu než přírůstek HDP ve stálých cenách (viz tabulka 1). Například v roce 1998 došlo sice k poklesu HDP o 1,1 %, tento úbytek byl však vysoce převážen přínosem zlepšených směnných relací o 3,5 % HDP. Naopak v roce 2000 byl vykázan vysoký přírůstek HDP o 3,9 %, avšak nepříznivý vývoj T/T snížil zdroje o 1,7 % HDP, takže v úhrnu byl přírůstek reálného důchodu nižší než v roce 1998. V roce 2002 byl přínos T/T ve výši 2,2 % HDP větší než přírůstek HDP, který dosáhl pouze 1,7 %.

Tabulka 1
Tempo růstu HDP a vliv T/T na reálný důchod

	1998	2000	2002	2004
Tempo růstu HDP (stálé ceny)	-1,1	3,9	1,7	4,0
Přínos T/T (v % HDP)	3,5	-1,7	2,2	0,7

Pramen: ČSÚ, národní účty, propočtení autorky.

Tak velké přírůstky či úbytky reálného důchodu nelze při analýze ignorovat. Opomíjení tohoto faktoru zkresluje úvahy o vývoji makroekonomické rovnováhy, deformuje prognózy inflace a může tak mít vážné důsledky v neadekvátních opatřeních fiskální i monetární politiky.

Trvalé zlepšování směnných relací je na rozdíl od krátkodobých výkyvů endogenním faktorem. Projevují se v něm kvalitativní změny v uplatnění produkce dané země na světovém trhu. Jde o **kvalitativní změny v širokém smyslu slova**, nikoliv pouze

o technické parametry, které se statistikové snaží brát při konstrukci cenových indexů podle možností v úvahu. Jedná se o přesun k aktivitám s vyšší přidanou hodnotou, sofistikovanější výrobky, náročnější technologie, zlepšené renomé domácích značek a odstranění srážek z ceny na „zboží z východu“, zapojení do mezinárodních odbytových sítí, sledování módních trendů atd. Tyto faktory zlepšují docilované zahraniční ceny a zvyšují reálný důchod, aniž by rostl „fyzický objem“ vyváženého zboží a služeb.

Česká ekonomika se v dlouhém časovém horizontu vyznačuje příznivým vývojem směnných relací (viz tabulka 2).

Tabulka 2
Vývoj směnných relací zboží a služeb ve vybraných zemích EU (1995 = 100)¹⁾

	1998	2000	2001	2002	2003	2004
Česko	109,4	105,9	108,4	111,8	112,3	113,4
Německo	99,5	96,7	96,7	97,6	97,5	97,0
Rakousko	98,3	97,0	97,3	99,1	100,1	99,2
Francie	101,1	98,4	99,4	101,8	102,0	103,2
Maďarsko	101,1	97,9	98,3	99,2	98,8	98,2
Polsko	98,1	91,6	91,6	91,3	90,3	90,2
Slovensko	98,6	97,0	94,4	95,4	95,3	94,9
Slovinsko	103,5	101,1	103,0	105,1	105,8	104,6

1) Podle deflátoru vývozu a dovozu z národních účtů

Pramen: European Commission, Statistical Annex of European Economy, Spring 2005.

Ze zkoumaných zemí je vývoj směnných relací v Česku v poslední dekádě nejpříznivější. Zatímco v ostatních středoevropských zemích (SVE-5) kromě Slovinska dochází ke zhoršování, v Česku se T/T v roce 2004 ve srovnání s rokem 1995 o 13,4 % zlepšily.

V ukazateli HDP jsou změny směnných relací při přepočtu do stálých cen vyloučeny. Vychází se z principu „co by bylo, kdyby se neměnily ani vnitřní, ani zahraniční ceny“. Zohledňuje se tedy jen růst objemu vyrobené produkce, zatímco přijetí vyvážené produkce na zahraničním trhu, jakož i výhodnost zahraniční směny při dovozu se neberou v úvahu, neboť změny ocenění se vylučují. Přitom však – na rozdíl od změn vnitřních cen – změny cen vývozu a dovozu ovlivňují reálný důchod dané země, který je k dispozici pro spotřebu a investice.

2. Ukazatele reálného důchodu

Vyjádření vlivu směnných relací se zahraničím na souhrnné ukazatele ekonomické aktivity bylo pro analytiku výzvou již v druhé polovině minulého století. Např. v USA je již od počátku 80. let publikován tzv. „Command-basis GNP“, který tento vliv zahrnuje (viz Bureau of Economic Analysis).

Z evropských ekonomicky vyspělých zemí se dlouhodobou tendencí příznivého vývoje směnných relací vyznačuje především Švýcarsko, které při měření ekonomického růstu tradičním ukazatelem HDP vykazuje velmi pomalá tempa růstu. K výstižnějšímu vyjádření celkových hospodářských výsledků země byl zde proto vyvinut ukazatel tzv. „reálného“ HDP (dále GDPV)¹⁾. Autor U. Kohli navrhl konstrukci tohoto ukazatele na základě produkčních funkcí. Reálný HDP lze ve zjednodušeném vyjádření kalkulovat podle vzorce:

$$(1) \text{ GDPV} = \text{TDDV} + \text{XGSV} * (\text{PXGS} / \text{PMGS}) - \text{MGSV},$$

kde TDDV je reálná domácí poptávka, XGSV a MGSV jsou objemy dovozu a vývozu (ve stálých cenách) a PXGS a PMGS jsou deflátoru dovozu a vývozu. Vliv T/T je zde přiřazen k charakteristice vývozu s odůvodněním, že při zlepšení či zhoršení směnných relací se zahraničím je nutno zvýšit ze země větší či menší množství reálného produktu (a tak oslabit či posílit zdroje pro domácí poptávku).

¹⁾ Reálný“ zde neznamená vyjádření ve stálých cenách, ale produkt, který má země skutečně k dispozici.

GDPV ukazuje v dlouhodobé časové řadě údajů za Švýcarsko tempa růstu zhruba o půl procentního bodu vyšší než klasický HDP.

V metodice národních účtů byly v 90. letech vyvinuty ukazatele podobného typu. Od revize metodiky soustavy účtů SNA 93 i ESA 95 znají a využívají **ukazatel reálného hrubého domácího důchodu - RHDD**, jehož charakteristika se ve své podstatě shoduje s výše uvedeným GDPV. Odlišnost je pouze v tom, že při konstrukci GDPV je celý vliv T/T přiřazen k vývozu. V národních účtech se kalkuluje zvlášť vývoz a zvlášť dovoz v cenách předchozího roku a rozdíl takto zjištěného salda proti saldu v běžných cenách se přičítá k HDP. Při bilanci zahraničního obchodu blízké k vyváženosti poskytují oba postupy téměř shodné výsledky.

Vzorec pro výpočet přínosu či ztráty ze změn směnných relací T (Trading gains and trading losses) má v národních účtech (ESA 95) následující tvar:

$$(2) T = (X - M) / P - (X / P_x - M / P_m),$$

kde je X vývoz zboží a služeb, M dovoz zboží a služeb, P_x cenový deflátor vývozu, P_m cenový deflátor dovozu a P průměrný cenový deflátor běžného salda vývozu a dovozu.

Saldo výkonové bilance, korigované o změnu cen ve vývozu i dovozu proti výchozímu období (viz výrazy ve druhé závorce výše uvedeného vzorce) se porovnává se saldem v běžných cenách, upraveným o deflátor salda.² Rozdíl takto upravených sald představuje celkový vliv T/T, připočítávaný k HDP ve srovnatelném ocenění (při metodě řetězení jde o ceny předchozího roku).

Výsledný rozdíl ukazatele RHDD proti ukazateli HDP je v Česku větší než ve Švýcarsku. **RHDD roste zde zhruba o 1 procentní bod rychleji než HDP.** V období 1996-2004 činí rozdíl 0,9 p.b., v současné dekádě 2001-2004 je to již 1,2 p.b. (viz tabulka 3).

Tabulka 3
Průměrná roční tempa růstu HDP a RHDD v Česku 1996-2004

	1996-2000	2001-2004	1996-2004
RHDD	2,1	4,2	3,0
HDP	1,5	3,0	2,1

Pramen: ČSÚ, národní účty a propočet autorky.

Tyto údaje mění obraz české ekonomiky v mezinárodním srovnání. Jelikož v ostatních středoevropských zemích byl vliv směnných relací na reálný důchod záporný (mírně v Maďarsku, silněji na Slovensku a nejvýrazněji v Polsku, viz tabulka 2), pořadí zemí na růstovém žebříčku se mění.

Podle RHDD v přepočtu na obyvatele byl růst v České republice v posledním období nejrychlejší ve středoevropském regionu. V letech 2001-2004 se zde tento ukazatel zvyšoval o 4,4 % v ročním průměru (propočet na základě údajů ČSÚ). Ostatní postkomunistické středoevropské země údaj o RHDD zatím nepublikují, lze jej však odhadnout podle vývoje směnných relací a podílu vývozu na HDP.

Podle přibližného odhadu autorky³ rostl ve stejném období RHDD v proočtu na obyvatele na Slovensku tempem 4,1 % ročně. V Maďarsku a Slovinsku se tento ukazatel pohyboval rovněž mírně nad 4 %, v Polsku pod 3 %. Vezmeme-li v úvahu vliv směnných relací na reálný důchod, pak se ekonomický růst v Česku nenačází mezi nejpomalejšími, jak je zafixováno v obecném povědomí podle ukazatele HDP.

Rychlejší tempa růstu RHDD než HDP umožňují rychlejší růst domácího užití – spotřeby a investic, aniž by byla narušována vnější ekonomická rovnováha. V Česku rostly v období 1996-2004 spotřeba a investice v úhrnu o 0,6 p.b. rychleji než HDP,

² Význam úpravy salda v běžných cenách o deflátor P není zcela jasný. Obvykle se provádí podle průměru cenových indexů pro dovoz a vývoz, takže změny se do velké míry kompenzují a nemají na celkový výsledek velký vliv.

³ Odhad proveden na základě údajů o vývoji T/T a podílech vývozu na HDP na základě výše uvedeného zjednodušeného vzorce (1). Prameny údajů viz European Commission, Statistical Annex of European Economy, Spring 2005, s. 36-40, 84, 100 a 108. Rozdílný vývoj počtu obyvatelstva, který ovlivňuje výsledný propočet o 1 až 2 desetiny procenta v obou směrech, viz stejný pramen.

přičemž schodek zahraničního obchodu činil v ročním průměru 2,6 % a v probíhající dekádě (2001-2004) se snížil na 1,7 %.

RHDD – na rozdíl od HDP - vystihuje lépe vliv kvalitativních změn, avšak pouze v části produktu, procházející zahraniční směnou. Dlouhodobá tendence zlepšování či zhoršování kvality v širokém smyslu se promítá v **reálném zhodnocování či znehodnocování měny, které se projeví v rychlejším nebo pomalejším postupu nominální konvergence.** Vyrovnávání relativních cenových hladin (CPL – Comparative Price Levels) probíhá souběžně s reálnou konvergencí, avšak vzhledem k rozdílné hospodářské politice jednotlivých zemí mohou oba procesy postupovat různou rychlostí.

3. Domácí produkt versus národní důchod

Další aktuální otázkou při analýze transformujících se ekonomik je rozdíl mezi vývojem „domácího“ a „národního“ produktu. HDP charakterizuje tvorbu produktu na území daného státu. V praxi však dochází k přerozdělování důchodů mezi národní ekonomikou a světem.

Přesunují se zisky zahraničních podniků i část mezd zahraničních pracovníků (prvotní důchody). Pod vlivem velkého přílivu zahraničního kapitálu ve formě přímých zahraničních investic dochází na určitém „stupni zralosti“ PZI k významnému odlivu zisků ze země. Důchody jsou pak užívány jinde, než jsou vytvářeny.

Také na tento problém metodika národních účtů reaguje. Vedle charakteristik „domácích“ zná též ukazatel hrubého národního důchodu (HND).

Rozdíl mezi HDP a HND je poměrně velký v malých otevřených ekonomikách. Například v Irsku dosahuje HND jen 4/5 úrovně HDP a jeho tempa růstu jsou podstatně pomalejší než tempa běžně sledovaného ukazatele HDP.

Také v Česku je třeba překonat setrvačné představy, že rozdíl mezi těmito ukazateli je zanedbatelný. Úroveň HND je již o 5 % nižší než HDP. Odliv zisků zahraničních vlastníků spolu s odlivem mezd zahraničních pracovníků **snižuje tempa růstu HND ve srovnání s tempy růstu HDP v posledních 5 letech o 0,6 procentního bodu.**

HND lépe vystihuje prostředky, kterými disponuje národní ekonomika a jejichž výše podmiňuje konečnou spotřebu a úspory. Z těchto důvodů je též brán za základ pro výpočet příspěvků členských států do rozpočtu Unie, neboť lépe odpovídá skutečným finančním zdrojům jednotlivých zemí.

4. Tempa růstu HDP a postup reálné konvergence - statistické paradoxy

Vyšší tempa růstu HDP ve stálých cenách (v přepočtu na obyvatele) jsou obvykle používána jako důkaz přibližování ekonomické úrovně zaostávajících zemí k zemím vyspělejšími. Avšak ani pro tento účel není ukazatel HDP ve stálých cenách zcela směřovatelný.

Paradox 1 – rychlosti vykazovaného růstu HDP v centrálně plánovaných ekonomikách neodpovídala reálná konvergence

Známý je statistický paradox z období existence centrálně plánovaných ekonomik (CPE), které vykazovaly mimořádně rychlá tempa růstu HDP ve stálých cenách, avšak k ekonomické úrovni vyspělých tržních ekonomik se nepřibližovaly, naopak se vzdalovaly. Při odtržení od vývoje ve vyspělém světě docházelo ke zhoršování kvality výrobků a služeb, které nebylo zachyceno v indexech inflace a vykazovalo se fiktivně jako růst.

V socialistickém Československu se tento rozpor projevovat velmi zřetelně. Lze jej názorně dokumentovat na srovnání s Rakouskem. Národní důchod Československa v proočtu na obyvatele vzrostl ve srovnání se stavem před II. světovou válkou výrazně více než v Rakousku (viz tabulka 4).⁴

Vykazovanému předstihu v tempech růstu však neodpovídal vývoj ekonomické úrovně. Zatímco před počátkem II. světové války ekonomická úroveň podle existujících odhadů mírně převyšovala

⁴ Za Československo je k dispozici index národního důchodu, což není zcela srovnatelné s indexem HDP za Rakousko. Avšak lze dokázat, že při měření srovnatelným ukazatelem HDP by byl vykázaný růst z období centrálního plánování v Československu ještě vyšší, zejména vzhledem k narůstajícímu podílu služeb.

úroveň Rakouska⁵, v poválečném období se postupně snižovala (viz tabulka 5).

Tabulka 4
Indexy růstu národního důchodu a hrubého domácího produktu v Československu a Rakousku 1990/1937

	Celkem	Na obyvatele
Československo (ND)	6,9	6,3
Rakousko (HDP)	5,8	5,1

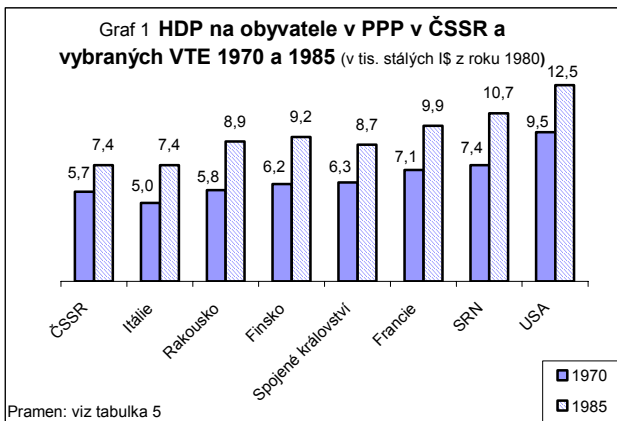
Pramen: Propočít autorů na základě údajů FSÚ, Historická statistická ročenka ČSSR, Praha, 1985, navazujících statistických ročenek ČSFR a statistických ročenek Rakouska.

Tabulka 5
HDP na obyvatele v PPP v Československu, Rakousko = 100

	1937	1970	1985	1990
> 100		98	83	50

Pramen: Heston, A., Summers, R., A New Set of International Comparisons of Real Product and Price Levels Estimates for 130 Countries, 1950 – 1985. *Review of Income and Wealth 1*, Vol. 34, 1988; ECP 1990.

I když se vezme v úvahu určité podcenění údajů celosvětových světových a evropských srovnávacích programů, dané metodickými rozdíly jednotlivých projektů ICP a ECP (zejména podcenění údajů v ECP 1990, které byly při retriopolaci projektu z roku 1996 zvýšeny o 5 až 6 p.b. a po nedávné revizi HDP by je bylo třeba dále zvýšit asi o stejný rozsah), propad mezinárodní pozice Československa v ekonomické úrovni proti Rakousku i ostatním ekonomicky vyspělým západoevropským ekonomikám byl nesporný (viz též graf 1).

K objasnění paradoxu, známého z vývoje CPE, lze uvést následující argumenty:

- Zhoršování kvality (v širokém smyslu) nezachycené v indexech inflace bylo základní příčinou fiktivního zvyšování temp růstu HDP.
- Regulované ceny nepředstavovaly odpovídající „váhy“ při agregaci produktu. V důsledku neexistence tržních sil se relativní ceny nerovnal relativním mezním nákladům.
- Prudké strukturální změny vedly k rychlému zastarávání stálých cen. Rychle rostoucí odvětví měla proto větší „váhu“ v celkovém indexu, než by odpovídalo skutečným relacím v běžných cenách (tzv. *Gerschenkronův efekt*).⁶
- Motivace na plnění plánu vedla ke zkreslování ukazatelů produkce. „Dvojitá deflace“ při propočtu HDP pak způsobila, že mezispotřeba byla zkreslena méně a výsledná přidaná hodnota tak byla nadhodnocena.

Při srovnáních ekonomické úrovně v prostoru i čase je třeba brát v úvahu **faktickou nesrovnatelnost produktu v různých společenských podmínkách**. Rok 1990 byl zlomovým rokem, kdy se

⁵ Ekonomický vývoj v meziválečném Rakousku byl méně příznivý než v Československu, takže na sklonku II. světové války byla ekonomická úroveň českých zemí podle různých odhadů již vyšší.

⁶ Nazváno podle ekonoma, který po I. světové válce analyzoval vývoj sovětské průmyslové produkce. Jde o „relativitu indexních údajů“, vysvětlovanou negativní korelací mezi tempy růstu výkonů v jednotlivých sektorech a vývojem jejich relativních cen.

předchozí vazby a směry užití produktu a služeb hroutily. Začalo docházet k prudkým strukturálním posunům v rozpadajícím se společenství RVHP. Radikálně se měnily požadavky na kvalitu i složení celkového produktu jak v domácí, tak i v zahraniční poptávce.

Výrobky a služby, které v bývalém systému plnily svou užitnou funkci a byly bez problému směňovány v rámci celého společenství, se staly naráz obtížně uplatnitelnými nebo nepotřebnými, takže jejich výroba se začala prudce omezovat. V tomto roce srovnávané středoevropské země již začaly – byť v různé míře - pociťovat transformační krizi. (Nejvýraznější pokles HDP v tomto roce v Polsku, zatímco v Československu a Maďarsku se hlubší pokles o 16 %, resp. o 12 % odehrál až v roce 1991.) **HDP v transformačním období prudce poklesl, přitom se však jeho struktura a kvalitativní parametry zásadně změnily.**

Při srovnávání vlastností domácích a mezinárodních cen je nutno rovněž brát v úvahu, že **mezinárodní ceny odrážejí cenové relace „bohatých“ zemí**, které se od cenových relací tranzitivních zemí SVE liší tím více, čím je jejich ekonomická úroveň nižší.

V současné vývoji tranzitivních zemí je vhodné sledovat, **zda se statistický paradox neobrácí** a zda nedochází k postupnému zlepšování kvality v širokém smyslu, které indexy HDP ve stálých cenách dostatečně neodrážejí. Příznivý vývoj směnných relací v české ekonomice, doprovázený dlouhodobým reálným zhodnocením koruny, tomu zčásti nasvědčuje. Nominální, ale i reálná konvergence může v takovém případě probíhat rychleji, než se jeví podle temp růstu HDP.

Paradox 2 – rychlostí vykazovaného růstu HDP na Slovensku neodpovídá postup reálné konvergence k sousedním zemím

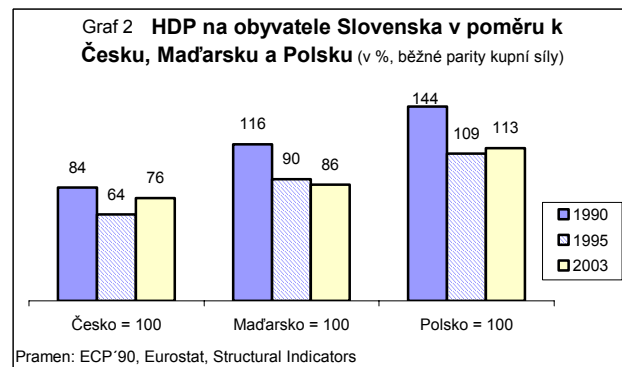
Nový „středoevropský“ paradox se projevuje ve vykazovaných rychlých tempech růstu slovenské ekonomiky, kterým zcela neodpovídá vývoj ekonomické úrovně, měřené HDP na obyvatele v paritě kupní síly. Podle tohoto ukazatele se slovenská ekonomika ke svým postkomunistickým sousedům v dlouhém časovém horizontu nepřibližuje, ale naopak se vzdaluje.

Index růstu HDP na obyvatele, měřený stálými domácími cenami, byl na Slovensku ze celé období transformace rychlejší než v Česku a až kuriózně stejně rychlý jako v Maďarsku a Polsku (viz tabulka 6). Přesto se ekonomická úroveň Slovenska v období 1991-2004 k ekonomické úrovni uváděných sousedních zemí nepřiblížila. Zatímco HDP na obyvatele v paritě kupní síly byl v roce 1990 nad úrovní Maďarska (116 %), v současnosti je silně pod ní (86 %), ve vztahu k Česku poklesl z 84 % na 76 % a předstih před Polskem se snížil ze 144 % na 113 % (viz graf 2).

Tabulka 6 Index růstu HDP na obyvatele v letech 1991 – 2003 (v %)

	2003/1990	2003/1995
Česká republika	113,2	117,7
Slovensko	122,7	134,7
Maďarsko	122,4	137,6
Polsko	122,5	138,1

Pramen: Eurostat, Structural Indicators a národní ročenky

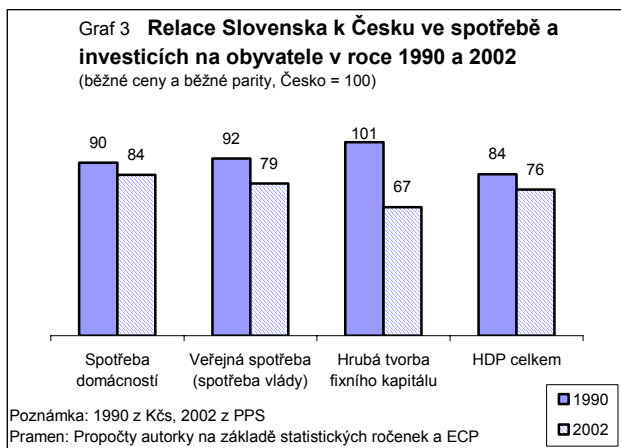

Pokles ekonomické úrovně Slovenska v relaci k sousedním zemím se týká především první poloviny 90. let. Později se již tempo poklesu vůči Maďarsku zmírnilo a vůči Česku a Polsku došlo k postupnému návratu směrem k výchozí pozici.

5. Přizpůsobování slovenské ekonomiky - kam se ztrácí její HDP

Transformační procesy splyvaly s důsledky rozpadu společného státu. Ty znamenaly nejen ztrátu přesunu zdrojů z českých zemí ve výši cca 11 % HDP (Česko přesunovalo 4 % svého HDP), ale též nutnost přizpůsobení cen, mezd i celkové spotřeby nižší produktivitě práce.

Ve vztahu k Česku výrazně poklesla úroveň soukromé spotřeby a prudce se snížila úroveň investic v propočtu na obyvatele (viz graf 3). Jestliže v roce 1990 úroveň investic v propočtu na obyvatele byla na Slovensku vyšší než v Česku, v roce 2002 dosahovala již pouze dvou třetin, a to nehlédě na vysokou míru investic, vysoce přesahující evropský průměr.

K nejhlubšímu propadu došlo v úrovni průměrných mezd.

Před rozpadem Československa patřily slovenské mzdy spolu se mzdami českými k nejvyšším v rámci středoevropských tranzitivních zemí. Od českých mezd se lišily směrem dolů o pouhých 3 %. V současnosti jsou v kursovém přepočtu nejnižší ve středoevropském prostoru a s výjimkou Litvy a Lotyšska nejnižší v rámci celé EU-25. Ve srovnání se mzdami českými dosahují nominálně jen necelých dvou třetin (346 eur proti 532 eur v roce 2003). Ve srovnání se sousedními „starými“ členskými státy EU představují slovenské mzdy jen zlomek (viz tabulka 7).

Tabulka 7
Průměrné hrubé měsíční mzdy v zemích SVE-8 v roce 2003 ve srovnání s Rakouskem

	V kurzovém přepočtu EUR		V paritě kupní síly EUR/PPS	
	Rakousko = 100		Rakousko = 100	
Česko	532	21	1 047	43
Maďarsko	544	22	1 022	42
Polsko	499	20	1 065	44
Slovensko	346	14	757	31
Slovinsko	1 085	43	1 476	61
Estonsko	431	17	897	37
Lotyšsko	299	12	711	29
Litva	311	12	696	29
Rakousko	2 496	100	2 429	100

Pramen: Propočty autorky na základě údajů Podkaminer, L. et al., 2004.

Snížení nominální úrovně mezd v relaci k sousedním zemím bylo docíleno kombinací pomalého růstu nominálních mezd s depreciační měnového kurzu. Odstup mezd v reálném vyjádření je vzhledem k nižší cenové úrovni Slovenska o něco menší než odstup mezd nominálních. Ve vztahu k Česku poklesly reálné mzdy v roce 2003 z výchozí téměř shodné úrovně na 72 % (měřeno paritou kupní síly). Podobný propad nastal i vůči ostatním středoevropským zemím, a to i vůči Polsku, které má nižší ekonomickou úroveň.

Obtížné soutěžení na vnějších trzích si vynucovalo silné podbízení měnovým kurzem, který se po první hluboké depreciační společné československé koruny po rozdělení měny dále prudce znehodnotil.

Odpověď na otázku, kam se ztrácí slovenský HDP, lze zčásti nalézt v důsledcích dezintegrace trhu. Po rozpadu společného státu bylo nutno produkovat, dříve směňovanou za regulované „nákladové“ ceny, nerespektující rozdíly v produktivitě práce, převést na trh vnější. Na vnějším trhu platily tržní ceny, zohledňující konkurenci. K získání odbytu bylo nutno ceny přizpůsobit nižší produktivitě a navíc se k prosazení na nových trzích podbízet nízkým měnovým kurzem. Naopak při dovozu Slovensko nakupovalo několiknásobně dražší než dříve na trhu vnitřním s nižší cenovou hladinou.

Slovenská koruna se po rozdělení měny znehodnotila ve vztahu ke koruně české na poměr 77 CZK/100 SKK v roce 2003. Depreciace vedla k cenovému podbízení a zhoršování T/T. Zatímco T/T v Česku se v roce 2004 proti roku 1992 o 28,3 % zlepšily, na Slovensku se naopak o 7,7 % zhoršily. Při velké váze vývozu v obou zemích (v ČR v současnosti kolem 70 % HDP, v SR téměř 80 %) vedl rozdílný vývoj T/T k odlišné dynamice reálného důchodu, determinujícího možnosti domácího užití. Český reálný důchod roste výrazně rychleji než HDP, slovenský podstatně pomaleji.

Vzhledem k pomalejšímu růstu RHDD než HDP na Slovensku bylo nutno zajistit nižší růst spotřeby a investic než HDP, aby se nezhoršovala vnější ekonomická rovnováha. **Slovenská ekonomika vykazuje rychlý růst HDP, avšak jeho významná část se při zahraniční směně ztrácí v postupném zhoršování směnných relací.**

Konvergence slovenské ekonomické úrovně k české probíhá přesto od poloviny 90. let poměrně dynamicky. V období 2001-2004 se HDP na obyvatele v paritě kupní síly přibližuje k úrovni Česka v ročním průměru o 0,8 procentního bodu. Podařilo se též snížit rozdíl v produktivitě práce. Jestliže těsně před rozpadem společného státu v roce 1992 byl HDP na pracovníka (v běžných Kčs) na Slovensku o 11 % nižší, v roce 2003 je při vyjádření v běžných PPS nižší pouze o 5 %, tj. 3 p.b. (viz tabulka 8).

Tabulka 8
Produktivita práce a jednotkové pracovní náklady (JPN) v zemích SVE-8 v poměru k EU-15 v roce 2003¹⁾

	HDP na pracovníka EU-15 = 100	Agregátní JPN na jednotku HDP EU-15 = 100	
		EUR/PPS	
Česko	58	0,30	46
Maďarsko	63	0,30	45
Polsko	54	0,28	46
Slovensko	55	0,22	33
Slovinsko	70	0,46	70
Estonsko	45	0,30	45
Lotyšsko	39	0,22	33
Litva	44	0,24	36

¹⁾ Produktivita práce měřena hrubým domácím produktem na pracovníka v PPS, pracovní náklady na zaměstnanou osobu propočteny podle národních účtů - náhrad zaměstnancům, přepočtených směnným kurzem.

Pramen: Propočet autorky na základě Eurostat, Structural Indicators, duben 2005 a Labour Costs in Europe 1996-2002, *Statistics in Focus* 9, 2004.

Byly již zřejmě překonány důsledky rozpadu společného státu a slovenská ekonomika se přizpůsobila nové situaci. Přesto **bude trvat ještě nejméně jednu dekádu, než se i při jednobodovém předstihu v tempech růstu HDP ekonomická úroveň Slovenska vrátí na pozici, kterou ve vztahu k Česku již dosahovala v roce 1990** (tj. 84 %). Úplná konvergence ekonomické (a tím i mzdové) úrovně Slovenska zabere vícero desetiletí. S tím je nutno počítat při odhadech migračních proudů obyvatelstva z východu na západ.

Slovenská ekonomika se přeměnila díky nízkým mzdám v ekonomiku **vysoce cenově konkurenceschopnou**, s nejnižšími jednotkovými pracovními náklady v rámci EU (viz tabulka 8). Jde o typickou „low cost economy“. Soutěžit s těmito podmínkami analogickým snižováním úrovně mezd (a daní) není pro Česko realističtější alternativou. Tím větší důležitosti nabývá orientace na neceňovou (kvalitativní) konkurenceschopnost.